

2. Белинская Е.П. Социальная психология личности : [учеб. пособ. для вузов] / Е.П. Белинская, О.А. Тихо-мандрицкая. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 301 с.

3. Березина Т.С. Экспериментальное исследование формирования динамики профессиональной идентичности педагогов в ситуации обучения в вузе / Т.С. Березина // Вестник Моск. гос. областного университета. Серия «Психологические науки». – 2008. – № 3. – С. 162–171.

4. Журавлев А.Л. Социально-психологическая динамика в изменяющихся экономических условиях / А.Л. Журавлев // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 3. – С. 3–17.

5. Заковоротная М.В. Идентичность человека: Социально-философские аспекты / М.В. Заковоротная. – Ростов-на-Дону : Изд-во Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 1999. – [Электронный ресурс].

– Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/>.

6. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. Ложкін, Н. Воляннюк // Соціальна психологія. – 2008. – № 3 (29). – С. 123–130.

7. Максименко С.Д. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта / С.Д. Максименко, В.І. Осьодло [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_8/3-19.pdf.

8. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

9. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность и память: опыт генетической реконструкции / Л.Б. Шнейдер // Мир психологии. – 2001. – № 1. – С. 64–78.

УДК 316.454.2

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖИТЕЛІВ МЕГАПОЛІСА

Кізіма В.В., аспірант

*Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії правових наук України*

У статті визначено поняття мегаполіса. Виділено основні соціально-психологічні характеристики жителів мегаполіса. Виокремлено специфічні ознаки жителів мегаполіса порівняно із жителями інших міст. Дослідження сконцентровано на деструктивних рисах, притаманних жителям мегаполіса. Закладено основу для подальшої розробки способів опанування самотності жителями великого міста.

Ключові слова: мегаполіс, житель мегаполіса, велика соціальна група, самотність, спосіб життя, городянин, життєритм.

В статье определено понятие мегаполиса. Выделены основные социально-психологические характеристики жителей мегаполиса; специфические признаки жителей мегаполиса в сравнении с жителями других городов. Исследование сконцентрировано на деструктивных чертах, присущих жителям мегаполиса. Положена основа для дальнейшей разработки способов преодоления одиночества жителями большого города.

Ключевые слова: мегаполис, житель мегаполиса, большая социальная группа, одиночество, способ жизни, горожанин, жизнеритм.

Kizima V.V. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MEGACITY CITIZENS

The concept of megacity has been outlined. Basic characteristics of megacity dwellers have been given. Analyzed has been specific profile of urbanites vs residents of other cities. Focus has been made on destructive characteristics of megacity residents. The foundation for further research of the ways to overcome solitude has been laid.

Key words: megacity, megacity resident, big social group, solitude, way of life, urbanite, life rhythm.

Постановка проблеми. Розвиток людини завжди відбувається водночас із розвитком суспільства, у якому вона живе. Отже, сама людина змінюється залежно від того, як змінюється середовище, що її оточує. Проте під середовищем необхідно розуміти не лише абстрактне безлике суспільство, населення та людей загалом, а й такий комплекс конкретних факторів, як місце проживання, ступінь його урбанізації,

розташування, скупчення людей (щільність населення – кількість квадратних метрів площі на одну особу) тощо.

«Міста – це велике творіння розуму й рук людських. Їм належить вирішальна роль у територіальній організації суспільства. Вони слугують дзеркалом своїх країн і районів. Міста-лідери називають духовними майстернями людства та рушійними силами прогресу» [9, с. 54]. А отже, чим більше

місто, тим більша «майстерня», тим важливіша його роль для розвитку населення своєї країни й людства загалом. Наразі мегаполіси посідають провідне місто в соціально-економічній структурі світу.

Проблема переживання самотності особливо гостро постає в жителів великих міст, столиць, мегаполісів. У цих містах спостерігається підвищений ритм та інтенсивність протікання життя, буденних процесів. Утім комплексне дослідження різних способів опанування самотності жителями мегаполіса ще не було виконане й залишається перспективним завданням психології.

Ступінь розробленості проблеми. Зазвичай мегаполіси описують як «міста, що ніколи не сплять» (Н. Наріцин), і його населення, і нібито саме місто постійно перебувають у русі. Низка вчених акцентує увагу на тому, що в мегаполісах люди частіше перебувають у стані самотності, ніж у менших містах (Е. Заварухіна, М. Селіна, Д. Синарьов). К. Сводер виділив специфіку того, що індивідуалістам, які обирають усамітнення, легше жити в мегаполісі через відсутність необхідності побудови близьких контактів і емоційних зв'язків. Колективістам же, навпаки, складніше жити у великому місті – їм не вистачає стійких глибоких контактів, справжніх друзів і міцної сім'ї.

Метою статті є визначення саме соціально-психологічних характеристик, притаманних такій соціальній групі, як «жителі мегаполіса»; виокремлення складових цієї групи, їхніх спільностей і відмінностей.

Виклад основного матеріалу. У науці прийнятими є різні класифікації міст [10]. Мегаполіс є одним із видів міст за кількістю населення [20]: мегаполіс чи мегалополіс (кілька міст, що зрослися; місто-мільйонник або велике місто та округи чи області, що його оточують і входять до його агломерації).

Феномен мегаполіса в соціальній психології майже не досліджений. Існують відповідні дослідження в інших галузях, насамперед у соціальній географії, соціології, урбаністиці, які забезпечують цінний статистичний матеріал, що дає змогу зробити важливі висновки щодо процесів, які відбуваються в психології великих груп, якими є жителі мегаполіса. Процеси урбанізації й мегаполізації, згідно з цими дослідженнями, мають універсальний характер як для тих країн, що досягли високого рівня економічного розвитку, так і для країн, які розвиваються, тому їхні результати надають можливість робити висновки про загальний вплив тих чи інших характеристик життя в мегаполісі на ті соціально-психологічні характеристики, яких воно набуває.

Соціальні філософи [1; 5; 12; 13] також звертають увагу на важливість приділення уваги таким категоріям, як місто та місце проживання людини, за розуміння того, у чому полягає специфіка міського жителя. У цьому контексті головним постає питання відділення людиною себе від суспільства, від соціального оточення певного простору, у якому вона перебуває. Імовірно емоційне незадоволення людей від просторової віддаленості не виявляється в діяльності, не розширює межі осмислення, не спонукає до пошуку іншої діяльності, що може бути спрямована на опанування власної самотності, пошук близькості тощо. Сучасний німецький мислитель Петер Слотердаjk ставить таке запитання: «Чи вдасться відкритим великому світові істотам – людям епохи міст та імперій – стрибок від колективного самозбереження в закріплених міських громадах до індивідуального забезпечення власної безпеки в універсумі як такому – по той бік випадкових батьківщин?» [15, с. 354].

Суттєвим внеском у вивчення проблеми міста є дослідження зв'язку людини з місцем її проживання. «Відає ним (містом – авт.) відомий у давнину *genius loci*, геній місця, що пов'язує інтелектуальні, духовні, емоційні явища з їхнім матеріальним середовищем» [1, с. 9]. Дослідник такого зв'язку Петер Вайль зауважує, що для сучасної людини, безсумнівно, найважливішим топосом і точкою зосередження й вияву культурного потенціалу та сили є місто [ibid]. Проте місто існує не лише саме по собі, як об'єктивна дійсність, а й суб'єктивно уявляється кожній окремій людині, кожною людиною відчувається, осмислюється по-своєму. Тому для кожної людини існує своє місто. Для кожного киянина, наприклад, існує свій Київ, хоча Київ для всіх один – розповсюджена в масовому дискурсі теза, хоча й не відрефлексована поки на науковому рівні.

При тому, що людина виступає в дослідженні міським жителем, так само, вона постає і творцем міста, його будівником, тим, хто створює міські умови. Хоча водночас людина є і продуктом міста, у якому живе [17]. Взаємозв'язок між жителем і його містом, отже, має динамічний характер: як тільки народжується новий містянин, він стає невід'ємною частиною свого міста, включається в «новий вид поселення» [17], так само, як і та особа, котра переїхала до цього міста з іншого. Тобто, той, кого не було в цьому місці, змінює його, як тільки в ньому опиняється. Загалом «житель міста» вже є іншою характеристикою людини, специфічною, яка одразу вказує на місце її

проживання і якоюсь мірою на належність до певного – найбільш імовірного – місця роботи, рівня освіти, більших економічних можливостей, вищих стандартів якості життя тощо [13].

Важливо також звернути увагу на географічні, територіальні характеристики міста. Мегаполісом завжди є велике за розміром місто із розвинутою інфраструктурою [3]. Велика просторова розкиданість, складності пересування з однієї точки в іншу є додатковим фактором для інтенсифікації відчуження людей один від одного. Дослідження свідчать, що суттєву частку свого життя середній житель мегаполіса витрачає саме на дорогу – від 2 до 4 годин щодня, проводячи пробках у середньому до 50 годин на рік [21].

За таких умов проблемою є наявність у його жителів «справжніх» стосунків (сімейних, романтичних, дружніх, виробничих, приятельських тощо). Через брак часу, географічну віддаленість у людини немає змоги повністю вільно обирати собі коло друзів, коханих. Зазвичай доводиться шукати близьких контактів недалеко від місця проживання або роботи. Проте сучасний успішний колектив не будується на «сімейних принципах», він має бути побудований на гарній злагодженій командній роботі, що ґрунтується на засадах конкуренції. У такій атмосфері майже неможливо знайти іншого, з яким можна поділитися своїми душевними переживаннями та захопленнями.

Усе рідше закохані знайомляться в містах масового відпочинку, на природі. За статистикою більшість людей знайомиться в місцях, що пов'язані з провідним типом їхньої діяльності (школа, університет, місце роботи), – 41%. На другому місці – знайомства завдяки друзям, знайомим – 24%. Зустріч у транспорті або місці відпочинку – лише 14% з опитаних. Усе більше зростає кількість знайомств через засоби масової інформації та Інтернет – 6%, проте опитування проводилось лише серед закоханих пар, які перебувають у стосунках [2]. Відповідна статистика щодо одружених пар свідчить про ще вищі показники: 37% – робота й навчання, 27% – знайомі, 11% знайшли один одного в Інтернеті [7].

Тож під час пошуку кохання більша частина дорослого населення просто не виходить за межі своєї так званої «зони комфорту». Вони навіть не намагаються шукати пару в яких-небудь тематичних клубах за інтересами або місцях відпочинку, що цікаві їм самим. На жаль, статистика щодо інших видів близьких стосунків наразі відсутня, проте із загальних передумов їх налагодження, можна припустити, якби мова

йшла про дружбу, навряд чи можна було б припустити частотні знайомства на вулиці або, наприклад, у бібліотеці. Те саме стосується й налагодження приятельських стосунків.

Чим більшим є місто, тим швидше рухається повсякденне життя в ньому. У такому ритмі залишається все менше часу на неповерхові знайомства. У маленьких містах людина більш вільна в тому сенсі, що вона більше належить собі. Вона має можливість обирати як, де і з ким проводити час, має змогу встигнути в більшу кількість місць [18].

Жителі мегаполіса справді відрізняються від жителів менших міст або селищ. Вони вимушені постійно перебувати у швидкому життєвому ритмі, у біганині по магазинах і на роботу. Утім такий напружений ритм життя не є характеристикою абсолютно всіх мешканців мегаполісів. Існують й інші соціальні групи, спосіб життя яких характеризується іншим набором соціально-психологічних і економічних властивостей. Так, жителі мегаполіса відрізняються рівнем енергійності, активності, екстраверсії; професійною належністю: не всі працюють у великих компаніях або на себе, що потребує постійного пересування по місту; не всі ведуть нічний спосіб життя тощо.

Тож жителів великого міста можна умовно поділити на таких, які обмежені в часі та переміщенні, і таких, котрі можуть вільно пересуватись по місту й керувати своїм часом, хоча є й перехідні групи. До першої групи зараховуємо лікарів, учителів, продавців, працівників соціальної та державної сфери тощо – усіх тих, хто має фіксований робочий час і жорсткий графік. Вони через свою «прив'язку» до місця роботи та проживання є більш консервативними, ригідними, менш лабільними. Пов'язано це насамперед зі сталим місцем роботи, де працівник має перебувати весь день. Ці люди значною мірою підпадають під негативний вплив мегаполіса, показують високий рівень схильності до самотності. Цій групі так необхідно багато працювати для того, щоб опанувати самотність, проте поки що не було визначено, як покращувати життя тій людині, у якої немає ані часу, ані фінансових можливостей для розширення бази соціальних контактів. До другої групи можна зарахувати бізнесменів, менеджерів великої ланки, успішних самозайнятих підприємців. Зазвичай вони є більш вільними в пересуванні, хоча б завдяки наявності власного транспортного засобу. Через те що працюють «на себе», можуть вдаліше розпланувати свій час, почувуються вільніше. Також існує невелика підгрупа

рантє – людей, у яких немає необхідності працювати і які мають начебто необмежені можливості розпоряджатися власним часом. Їх ми можемо умовно включити до другої групи. Роботи, присвячені проблемі мегаполіса та місця людини в ньому, завжди орієнтується якраз на другу групу людей, яким так само притаманні самотність і відсутність справжніх взаємин, проте вони можуть «приглушувати» ці відчуття завдяки різноманітності своїх життєвих подій, великій кількості знайомих, вечірок, ділових або розважальних поїдок до інших місць тощо.

Також різницю між двома групами можна бачити не лише в поділі за місцем роботи (прив'язаність до певного місця або рухливість). Великі розбіжності між ними спостерігаються й під час аналізу демографічних показників міста від конкретного місця проживання. Активне життя мегаполіса розвивається в центрі міста й у бізнес-центрах. Спальні ж райони живуть іншим життям. У великому місті яскраво виражена соціальна нерівність: його житловий фонд містить і першокласні приватні котеджі, і комфортні багатоквартирні будинки, і оселі з кімнатами в комунальних квартирах. Крім того, вулиці та комунікації мегаполіса дають притулок сотням безхатків [11]. Тому не можна стверджувати, що життя в мегаполісі є однорідним, і неможливо дати якусь одну усереднену характеристику всім жителям мегаполіса, окрім втомленості й переживання самотності. Західні медики вже багато років говорять про «синдром хронічної втоми», притаманний саме жителям великих міст [23].

І хоча почуття самотності в різних прошарках жителів мегаполіса виявляється по-різному, проте, напевно, форми її опанування є сталими для всіх і їх вибір залежатиме від особливостей кожної окремої людини. Про це, зокрема, свідчить набір способів утечі багатьох людей у різні види залежності – алкоголізм, наркозалежність, ігроманія, трудоголізм, незалежно від прошарку населення.

Завдяки дослідженню А. Мікляєвої та П. Рум'янцевої [10], було виявлено такі характерні риси, притаманні більшості жителів мегаполіса (у порядку вираженості від найяскравіших до тьмяніших, але всі мають місце): уживає алкогольні напої, постійно поспішає, стомлений, думає про гроші, занепокоєний, байдужий. Також низькими показниками було охарактеризовано комунікабельність, люб'язність, привітність, добрий настрій.

Ці характеристики із психологічного погляду демонструють підвищений рівень самотності в жителів мегаполіса. Детальних

розробок щодо порівняння соціально-психологічних характеристик різних соціальних груп усередині мегаполіса ще немає, тому в подальшій частині роботи ми сконцентруємось саме на такому дослідженні.

Загальні характеристики міського життя спричиняють специфічні соціально-психологічні вияви в його мешканців як на загальному, так й індивідуальному рівнях, призводячи до складання особливих типів особистості. Л. Вірт проводить паралелі між характеристикою життя у великому місці та відповідними психологічними й поведінковими характеристиками його жителів [24].

Міський спосіб життя неминуче призводить до віддалення, ізоляції між людьми. Тож є всі підстави вважати самотність жителів мегаполіса їхньою фундаментальною характеристикою (Т. Алексеева, Е. Климентьева, С. Мілграм, В. Семенов, Ю. Тихеева). Оскільки ми розглядаємо психічний стан людини як продукт її способу життя й соціально-психологічного стану її оточення, необхідно виявити, із чого випливає специфіка такого стану та особливості урбаністичних утворень, які його спричиняють.

У ході дослідження [6] були встановлені закономірності, пов'язані із психологічними особливостями життя людей у великих містах:

1. Провінційність має взаємозв'язок із розмірами міста, проте більшою мірою визначається темпом його динамічних процесів, а також якісними й кількісними характеристиками міської ментальності.

2. Мірою провінційності міста (обернена залежність) можуть слугувати параметри, що збігаються з компонентами міської ментальності, такі як розмір психологічного ядра (кількісне та якісне різноманіття найбільш значущих для більшості жителів об'єктів), висотність (середня суб'єктивно відчутна жителями етажність міста), темпоритм (що виражається в середній швидкості пішоходів).

3. По мірі зростання міста якісно змінюється характеристика групової свідомості його жителів, а саме: погіршується емоційна сфера міста; збільшується «жорсткість» слідування соціальним нормам; збільшується частка «особистісних» міських потреб (таких, що пов'язані зі стосунками між людьми й соціально-політичним статусом міста), порівняно з «індивідним» і «суб'єктивним»; змінюється уявлення жителів про міський простір; психологічне районування міської території не завжди збігається з адміністративним поділом [6].

Місто Київ за всіма параметрами підходить до визначення поняття «мегапо-

ліс». Його населення – 2,7 млн осіб, котрі постійно проживають на його території, і близько 500 тис. осіб постійно перебувають у ньому. Київ і шість територій, що його оточують, утворюють міську агломерацію [8]. Густина населення – понад 100 осіб на 1 кв. км [19]. Місто належить до найбільших мегаполісів Європи (зокрема посідає 7 позицію за кількістю населення) [22]. Опитування, які були проведені серед жителів міста, указують на те, що кияни загалом задоволені своїм містом, проте їм не подобається, у якому напрямі воно рухається, і ті зміни, що в ньому відбулися (за даним на 02.2014 р. [16]).

Якщо ми згадаємо про наявність серед міських жителів двох груп і проблему віддаленості житла від роботи, то корисною буде статистика по м. Києву, отримана на початку 2013 р. Більшість українців витрачає на дорогу від 50 хвилин до години в один бік, що означає майже 2 години на день. За тим самим опитуванням соціологи підрахували, що більше ніж половина українців витрачає на дорогу більше ніж календарний місяць на рік. У такому випадку підрахунки виявляють, що весь день середнього жителя міста Києва (у якому 79% користуються загальним транспортом [14] і працюють, скажімо, з 9-ої до 18-ої, тобто фіксований робочий день – 40 годин на тиждень) буде виглядати приблизно так: припустімо, що на ранкові збори у працюючої дорослої людини м. Києва витрачається приблизно година щоранку. Якщо на роботу необхідно потрапити до 9-ої і їхати до неї годину, то встати необхідно принаймні о сьомій ранку. Потім дев'ять годин на робочому місті (з годиною на обід), плюс ще година в «час-пік» додому. За порадами лікарів, здоровий сон має тривати 8 годин щодня. Отже, $8+9+3=20$ годин із 24, що налічує доба. За 4 години людина має повечеряти, зайнятися домашніми справами, приділити увагу дітям, чоловікові чи дружині, не кажучи вже про бажання зустрітись із друзями, подивитись фільм чи зайнятись саморозвитком.

Висновки. Завдяки здійсненню розрахунків, можна стверджувати, що в середньостатистичного жителя міста не залишається часу на себе. Для того щоб виконувати начебто звичайні повсякденні дії та відвідувати місця відпочинку, виявляється, необхідно жертвувати часом, який можна провести із сім'єю чи близькими друзями, або ж спати менше ніж година на добу, а отже, підірвати своє здоров'я. Таку ситуацію важко назвати сприятливою для правильного, здорового та спокійного темпу життя. Усі ці особисті жертви призводять до почуття спустошеності, незадоволеності

й віддаленості, а отже, до почуття самотності.

Перспектива подальших досліджень полягає в тому, що за таких умов вважається за необхідне виявити, як саме можливо, не змінюючи звичного устрою суспільного життя й особистого життєритму, навчитись опановувати це почуття, яке вже перетворилося на серйозну соціально-психологічну проблему для жителя мегаполіса.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вайль П. Гений места / П. Вайль. – М. : Колибри, 2008. – 488 с.
2. Где знакомятся в России? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyworld.org.ru/2007/10/30/gde-znakomyatsya-v-rossii-golaya-statistika.html>.
3. Голиков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії / А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К. : Либідь, 1996. – 320 с.
4. Ефремова Ж.Д. Формирование и функционирование менталитета населения малого провинциального города : автореф. дисс. ... канд. социол. наук / Ж.Д. Ефремова. – М., 2006. – 26 с.
5. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос. – 2002. – № 3–4 (34). – С. 23–34.
6. Иванова Т.В. Социально-психологические проблемы городской ментальности : дисс. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.05 / Т.В. Иванова. – Ярославль, 2004. – 362 с.
7. Какие знакомства чаще всего завершаются свадьбой? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gia.ru/society/20120706/693275007.html>.
8. Киев: город, его жители, проблемное сегодня и желаемое завтра [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/ARCHIVE/kyev_gorod_ego_zhiteli_problemnoe_segodnya_i_zhelaeмое_zavtra.html.
9. Лаппо Г.М. География городов / Г.М. Лаппо. – М., 1997. – 480 с.
10. Микляева А.В. Городская идентичность жителя современного мегаполиса: ресурс личностного благополучия или зона повышенного риска? / А.В. Микляева, П.В. Румянцева. – М. : Речь, 2011. – 160 с.
11. Петрушин В.И. Неврозы большого города / В.И. Петрушин. – М. : Академический Проект, 2004. – 368 с.
12. Сайко Э.В. Переход в социальной эволюции и роль города в ее историческом выполнении / Э.В. Сайко // Сайко Э.В. Город в процессах исторических переходов. Теоретические аспекты и социокультурные характеристики / Э.В. Сайко. – М., 2001. – С. 10–71.
13. Семенова Т.В. Теоретические и прикладные аспекты социально-психологического исследования городской ментальности : дисс. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.05 / Т.В. Семёнова. – Самара, 2007. – 414 с.
14. Сколько времени украинцы тратят на дорогу на работу [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://delo.ua/education/issledovanie-skolko-vremeni-ukraincy-tratjat-na-dorogu-na-rabot-173453/>.
15. Слотердаjk П. Сферы Сферы: Макросферология / П. Слотердаjk. – СПб. : Наука, 2007. – Т. 2 : Глобусы. – 1023 с.
16. Социологи выяснили, какими видят свои города жители украинских мегаполисов [Электронный

ресурс]. – Режим доступа : http://newsradio.com.ua/rus/2014_02_11/Sociologi-vijasnilo-kakimi-vidjat-svoigoroda-zhiteli-ukrainskih-megapolisov/.

17. Тыхеева Ю.Ц. Человек в городском пространстве (философско-антропологическое обоснование урбанографии) : дисс. ... докт. филос. наук : спец. 09.00.13 / Ю.Ц. Тыхеева. – СПб., 2003. – 335 с.

18. Человек в большом городе. Социально-психологический анализ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=539626#1>.

19. Характеристика населения України [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://buklib.net/books/27297/>.

20. Хорев Б.С. Территориальная организация общества / Б.С. Хорев. – М. : Мысль, 1981. – 320 с.

21. Amazing Facts About Traffic and Traffic Jams [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mapon.com/en/blog/2014/10/20-amazing-facts-about-traffic-and-traffic-jams>.

22. Europe's largest cities. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.citymayors.com/features/euro_cities1.html.

23. Psychological Adaptation to Urbanization, Technology Reflected In Word Usage Over Last Two Centuries [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psychologicalscience.org/index.php/news/releases/psychological-adaptation-changing-culture.html>.

24. Wirth L. Urbanism as a Way of Life / L. Wirth // The American Journal of Sociology. – Vol. 44. – No. 1. – The University of Chicago Press, 1938. – pp. 1–24.

УДК 37.011.32-53.5 «465.06/.09»:616.891.7:355.423.7

ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ СТРАХІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПЕРЕЖИТИХ БОЙОВИХ ДІЙ

Літвінова О.В., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
Коваленко Н.С., студентка V курсу
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

У статті подано результати теоретичного вивчення проблеми емоційних порушень у дітей, які зазнали на собі вплив психотравматичних подій, зокрема стали свідками бойових дій. Проаналізовано результати пілотажного дослідження специфіки страхів молодших школярів-переселенців, порівняно з дітьми, які не мали безпосереднього досвіду переживання наслідків бойових дій. Подано основні напрями щодо психологічної допомоги дітям, котрі пережили бойові дії.

Ключові слова: молодший шкільний вік, адаптація, травматичні ситуації, бойові дії, емоційні порушення, страхи, стресові розлади, психологічна допомога.

В статье представлены результаты теоретического изучения проблем эмоциональных нарушений у детей, которые ощутили на себе влияние психотравмирующих событий, в частности стали свидетелями боевых действий. Проанализированы результаты пилотажного исследования специфики страхов младших школьников-переселенцев в сравнении с детьми, которые не пережили непосредственно опыт боевых действий. Представлены основные направления оказания психологической помощи детям, которые пережили боевые действия.

Ключевые слова: младший школьный возраст, адаптация, травмирующие ситуации, боевые действия, эмоциональные нарушения, страхи, стрессовые расстройства, психологическая помощь.

Litvinova O.V., Kovalenko N.S. SPECIFICS OF FEARS OF YOUNG SCHOOL CHILDREN AS RESULT OF HOSTILITIES AND THEIR RESEARCH

In article are presented the results of theoretical studying of emotional disturbances problems of children, who felt the impact of traumatic events, namely-witnessed of hostilities. Results of a Pilot Survey of the specifics of fears which younger schoolchildren have, displaced persons in compare with children, who not experienced direct combat actions, are analyzed. The main directions of psychological assistance for children who experienced the hostilities are presented.

Key words: younger schoolchildren, adaptation, traumatic situations, hostilities, emotional disorders, fears, stress disorders, psychological assistance.

Постановка проблеми. Ф.М. Достоевський в одному зі своїх творів поставив запитання: чи має право на існування світ, який побудований на сльозах дитини? І сам

відповів – «сльозинка ця не виправдає жоден прогрес, ні одну революцію. Жодну війну. Вона завжди переважить. Усього одна сльозинка...» [2, с. 1]. Діти і війна не суміс-